

**APLIKACE PROSTOROVÉ KATEGORIE REGION:
PŘÍPAD KRAJE VYSOČINA**

JAN KRAJÍČEK

Úvod

Předkládaný příspěvek si klade za cíl využít koncept regionu jako časoprostorovou jednotku pro historickou analýzu a posoudit různé možnosti a perspektivy historického výzkumu regionu ve vazbě na konkrétní případovou studii věnovanou kraji Vysočina. Teoretická východiska se opírají o práce geografů a sociologů současné historiografie velmi blízkých. Vývoji pojmu region v historiografii, ale také v geografii – jelikož je to obor, ze kterého tento pojem vzešel – se věnuje článek jen stručně s ohledem na rozsah. Bylo však nutné alespoň naznačit jeho obecné kořeny, vznik konceptu regionu a způsob, jakým se tento pojem prosazoval v humanitních vědních oborech, zejména pak v historii.

Z rozsáhlé akademické diskuse na téma regionů a z velmi rozmanité regionalistické literatury bylo s ohledem na rozsah a povahu článku vybráno několik prostorových konceptů, které lze jak v historiografii, tak rovněž v příbuzných oborech považovat za relevantní a jejichž autoři jsou ve svých oborech uznáváni jako přední autority. Hlavním kritériem pro jejich výběr byla aplikovatelnost na zamýšlenou případovou studii. Proto je v článku zdůrazněn humánně geografický koncept Anssiho Paasiho, sociologický přístup Pierra Bourdieuho či konceptualizace historického prostoru regionu podle Hanse-Heinricha Nolteho, Immanuela Wallersteina a Miroslava Hrocha. Jmenovitě tyto přístupy se jeví jako dobře aplikovatelné pro případovou studii Vysočiny. Zároveň byly voleny ty společenskovědní autority, které jsou v současné historiografii regionů nejčastěji reflektovány a citovány, jejichž inspirační, či přímo metodologický přínos pro analýzu regionů je z pohledu historické vědy zásadní a jejichž blízkost k historické vědě je natolik signifikantní, že jsou mnohdy do tohoto oboru přímo začleňovány. Z tohoto důvodu (a také z důvodu limitovaného rozsahu článku) zde není možné představit regionalistickou diskusi v celé její šíři, ačkoliv zejména v současné historické a humánní geografii u nás i v zahraničí je časoprostorová otázka živým tématem.¹

Jednotlivé aspekty definice regionu, které se projeví jako funkční, inspirativní a přínosné při práci na případové studii, budou ve druhé části článku aplikovány na příkladu prostoru kraje Vysočina. Ačkoliv tento administrativní kraj existuje na území České

¹ Pro české prostředí viz např. P. Chromý, *Regiony v proměnách času a prostoru*, in: *Miscellanea Geographica*, no. 14, Praha 2008, s. 57–64; E. Semotanová – R. Šimůnek, *Regiony – časoprostorové průsečíky?*, Praha 2009; do středoevropského kontextu studium regionů zasazuje W. Strubelt – G. Gorzelak (eds.), *City and Region Papers in Honor of Jiří Musil*, Budřich UniPress, 2008; z anglofonní geografie např. A. R. H. Baker, *Geography and History: Bridging the Divide*, Cambridge 2003.

republiky teprve od roku 2000, byl jako svébytný region do značné míry zřetelný již v dávné minulosti a svoji historickou hodnotu získal ještě před tím, než byl administrativně definován, neboť v průběhu dějin je možné sledovat utváření a vývoj jeho identity. Příklad Vysočiny by tak měl sloužit jako model, na němž lze předvést vymezování jednotlivých aspektů a charakteristik, které region co nejpřesněji definují.

V našem příspěvku se kromě nastínění vývoje pojmu zaměřujeme také na představení základních metodologických konceptů, které současné historické bádání o regionech ovlivňují, a to ve vazbě na region Vysočina. Cílem textu je proto naznačení jistých východisek a zároveň zdůraznění výhod, které mezioborový přístup k vymezení prostoru regionu historické vědě poskytuje.

Představení pojmu „region“

S pojmem region se v současnosti setkáváme prakticky denně.² Je nedílnou součástí veřejného diskurzu a často se používá ve sdělovacích prostředcích. Tato prostorová jednotka je také jedním z nejméně frekventovaných pojmů současných společenských věd. Užívá se běžně v geografii, ekonomii, politologii, sociologii, etnologii a v neposlední řadě také v historii. Právě v této pluralitě ovšem spočívá největší úskalí tohoto pojmu; jednotlivé definice se totiž obvykle nedaří zformulovat, a tak je používání „regionu“ jako analytické kategorie velice nahodilé, intuitivní a jeho obsah vlastně není jasně stanoven. Dokonce i většina vědeckých oborů, které s pojmem operují, k němu přistupuje z vlastní, zúžené perspektivy, bez toho, aby braly na zřetel to, jak si „region“ stojí v ostatních oborech. Nejrůznější pojetí tohoto pojmu spolu tudíž často nejenže vůbec nekorespondují, ale mnohdy i stojí proti sobě. Pokusy o jednotnou definici „regionu“ tak vedou často jen k prostému konstatování svébytnosti partikulárních přístupů, čímž se však a priori znevažuje mezioborový přesah tohoto pojmu.

Hledání univerzální definice „regionu“ ve společenských vědách se tak může jevit jako naprosto samoučelné. Nicméně právě prostřednictvím jednotlivých oborů, které s ním pracují, je možné nalézt k pojmu „region“ sjednocující cestu.

Většina oborů operujících s pojmem „region“ se přes všechny rozdíly nejčastěji shodne alespoň na tom, že se pod tímto termínem skrývá fyzický prostor, který je navenek vymezen hranicemi (nejběžněji geografickými a administrativními) a zevnitř je integrován společnou politikou, ekonomikou, kulturou a dějinami. Onen prostorový aspekt regionu je třeba na úvod zdůraznit. Jakýkoliv prostor má totiž svá specifika, která při pokusu o co nejpřesnější definici „regionu“ mohou poskytovat jakési výchozí záchytné body. Přes všechny abstraktní a subjektivní kvality má prostor jisté objektivní fyzické hodnoty. Fyzický rozměr tohoto abstraktního pojmu bude totiž pro další definování „regionu“ důležitý, neboť i on se spolupodílí na jeho vymezení.

Pojmy s určitou geografickou relevancí či pojmy výhradně geografického původu, jako je právě „region“, se ve společenských vědách užívají většinou nahodile a spíše intuitivně,

---

² V příspěvku se objevuje dvojitý užití pojmu region. Pokud se „region“ objevuje v uvozovkách, má autor na mysli teoretickou (abstraktní) rovinu, tedy přímo obsah tohoto pojmu. Naopak výrazy region nebo regiony bez uvozovek se vztahují ke konkrétnímu prostoru, který je v textu zmiňován.

než aby existovala nějaká závazná definice. Je proto velice obtížné se v množství jednotlivých přístupů a výkladů pojmu „region“ v humanitních oborech zorientovat. Je opět třeba zdůraznit, že každá společenskovědní disciplína přistupuje k regionu po svém. Zatímco ve druhé části příspěvku bude naše pozornost věnována konceptům, které historie z příbuzných oborů převzala, nyní budou představeny tyto obory tak, jak s „regionem“ svébytně nakládají.

Následující odstavce osvětlí specifika přístupu k regionu v geografii, neboť dnes tak široce používaný pojem „region“ je pojmem původně čistě geografickým. Zájem bude věnován zejména oboru humanitní geografie, který má k historickému přístupu k „regionu“ nejbližší, historie mu ale doposud nevěnovala příliš pozornosti.³

Původ a vývoj pojmu region ve společenských vědách

Geografie a vymezení prostoru

Nejprve je pochopitelně potřeba objasnit vývoj pojmu „region“ z hlediska geografie, tedy disciplíny, která je „mateřským“ oborem tohoto pojmu. Bylo by liché předpokládat, že geografie chápe „region“ pouze jako fyzické území, jen jako oblast, kterou lze určitým způsobem definovat na základě exaktních geografických kritérií (např. nadmořská výška, podnebné pásmo apod.). Moderní geografická věda (zejména ve smyslu humánní geografie) totiž bere při vymezení regionů na zřetel i jejich nefyzická kritéria. To bude ostatně podrobněji zmíněno níže, v podkapitole o konceptualizaci regionů finského humánního geografa Anssiho Paasiho. Podle Paasiho teorie, která bude použita na region Vysočina, lze totiž každý region charakterizovat nejen na základě fyzicko-geografických kritérií, ale lze analyzovat také jeho symbolickou dimenzi, symbolický tvar.

Vymezením prostoru území (regionů) a stanovením kritérií pro jejich ohraničení se v geografii během uplynulých dvou staletích zabývalo hned několik podoborů, z nichž za poslední dvě století je pro historika „regionů“ zvláště důležitá tzv. *regionální geografie*. Její zájem se soustřeďuje přímo na ohraničování a vymezení prostoru. Charakteristickým rysem regionální geografie je někdy až samoučelná snaha rozčlenit zemský povrch podle nejrůznějších kritérií na určitá vnitřně homogenní území, na regiony. Kritéria ohraničování mohou být historická, sociální, ekonomická, často však bývala prostě fyzická. Je přitom nutné mít na zřeteli dobu a prostředí, v nichž regionální geografie během 19. století rozkvétala. Výsledky těchto bádání dnes již nemají žádnou vědeckou relevanci, jsou už jen jednou z kapitol dějin tohoto oboru.

Klasická regionální geografie byla ve své podstatě geografíí politickou. Často totiž byla instrumentálně využívána tehdejšími světovými mocnostmi (Velká Británie, Francie, později Německo) k ospravedlnění a vědeckému podložení jejich mocenských aspirací. Od 19. století je proto geografický region tradičně vnímán jako cosi umělého, jako mocenský konstrukt. Příkladem regionu, který byl v 19. století vymežován

---

³ M. Blažek, Paths through Anglo-American Human Geography in the 20th Century, in: *Crossing Frontiers, Resisting Identities*, Pisa 2010, s. 77–91.

tehdejšími mocnostmi na základě sociálně-ekonomických kritérií, byl Balkán. Již z názvu, který se z pohoří protínající jihovýchodní Evropu přenesl na celou oblast, je patrné, že jde o konstrukt. Stáli za ním především britští a němečtí cestovatelé, kteří tuto oblast vnímali jako „zaostalou a nevzdělanou“ a jakožto příslušníci rozvinutější kultury cítili svou povinnost vykonat zde civilizační misi, která měla spočívat v pozvednutí životní úrovně oblasti.⁴ Z dnešního pohledu historika je však o takovém vykonstruovaném území vymezeném na základě těchto kritérií obtížné hovořit jako o „regionu“, neboť toto vymezení z 19. století zcela opomíjí identifikační rovinu obyvatel Balkánu s „jejich“ územím. Z toho, jak evropské mocnosti během 19. století vymezovaly Balkán, se o samotném prostoru jihovýchodní Evropy příliš nedozvíme. Tato vymezující kritéria však mají velkou relevanci k západoevropským zemím. Podle toho, která kritéria hrála při definování prostoru Balkánu roli, můžeme odhalit, co bylo důležitými identifikačními prvky pro autory těchto kritérií.⁵ Pokud tedy například britští badatelé zdůrazňují, že východní Evropu charakterizuje a vymezuje řídká železniční síť, je nasnadě, že oni sami považovali hustou železniční síť za výrazný distinkční znak svého území.⁶

Tento koncept byl v geografii stěžejní od 19. století, jeho důležitost však postupně během 1. poloviny 20. století s nástupem tzv. *humanitní geografie* slábla. Mezi badatele, kteří se této moderní geografické disciplíně věnovali, patřil Herbert John Fleure (1877–1969). Prosazoval vymezení regionů nikoliv na základě kritérií konstruovaných zvenčí, ale s ohledem na přirozené podmínky a situaci daného prostředí. Fleure byl jedním z prvních badatelů na poli „regionu“, kteří se o tento prostor zajímali „zevnitř“. V tom právě spočívá přínos tohoto přístupu i pro historické bádání. Již v roce 1917 publikoval Fleure pozoruhodnou studii *Régions Humaines*, v níž se pokusil systematicky kategorizovat jednotlivé typy regionů na základě kritérií, jimiž byla aktivita člověka v prostoru a fyzický charakter daného prostoru – a vložil je do jednoduché tabulky.⁷ Výsledkem bylo sedm kategorií regionů: regiony bez možnosti obživy, oslabené regiony, výnosné regiony, regiony příležitostí, industrializované regiony, regiony s přetrvávajícími obtížemi a regiony kočovníků. Jen z tohoto prostého vyjmenování je zřejmé, že Fleureova kategorizace vznikla na základě analýzy vnitřního charakteru území, jeho sociální a ekonomické typologie, která bere zřetel i na kulturní podmínky. Toto počáteční období rozkvětu humanitní geografie bývá rovněž označováno jako *klasická kulturní geografie*. Ta vzešla z Fleureova konceptu regionů a kladla důraz na zkoumání dynamiky přeměny přírodního prostoru pod vlivem lidského působení.⁸

⁴ Viz R. Hartshorne, *The Character of Regional Geography*, in: J. Agnew (ed.), *Human Geography*, London 1996, s. 388–398.

⁵ To analyzuje např. M. Todorova, *Imagining the Balkans*, Oxford 2009; podobným způsobem pro orientální prostředí E. Said, *Orientalismus*, Praha 2006.

⁶ Např. A. J. Herbertson, *Regional Environment, Heredity and Consciousness*, in: J. Agnew (ed.), *Human Geography*, London 1996, s. 382–383.

⁷ H. J. Fleure, *Human Regions*, in: J. Agnew (ed.), *Human Geography*, London 1996, s. 386–387; též, *Human Geography in Western Europe*, London 1918; v originálu *Régions humaines*, in: *Annales de Géographie*, Num. 141, s. 161–174.

⁸ Viz např. C. Sauer, *Cultural Geography*, in: P. E. James – G. Martin (eds.), *All Possible Worlds: A History of Geographical Ideas*, New York 1981, s. 321–324.

Přesah geografického konceptu prostoru do sociologie a historie

Pro historika regionů je zvláště důležitý posun, který tyto geografické koncepty přinesly, neboť otevřely cestu ke svému mezioborovému využití. Sami geografové si byli vědomi, že jejich pojetí fyzického prostoru je možné (a přímo žádoucí) přenést do společenskovo-vědního diskurzu – a naopak, že jejich obor může z humanitních věd mnoho konceptů čerpat. Za jednoho z průkopníků tohoto mezioborového přesahu geografie je dnes považován Paul Vidal de la Blache (1845–1918). Ten se ve svém bádání snažil do geografických prostorů zasadit konkrétní lidskou společnost. Ovlivněn byl zejména soudobou sociologií a historií a sám si byl vědom toho, že zatímco například geografii chybí společenský (sociologicko-historický) rozměr, naopak historie často na úkor časových procesů postrádá prostorový charakter.⁹ Za badatele, který završil Vidalem naznačenou mezioborovou cestu v konceptech vymezujících prostor, je považován sociolog a filozof Henri Lefebvre se svou publikací *La production de l'espace*, které se však dostalo širokého ohlasu až na počátku 90. let minulého století, kdy byla vydána v angličtině.¹⁰ Lefebvre ve svém přelomovém díle studuje interakci sociálního a fyzického prvku prostoru a hledá sociální identitu prostoru. Zároveň se ptá, jakou roli hrají prostorové faktory při vývoji společnosti a její identity. Lefebvre dochází k závěru, že prostor je nejen výsledkem, ale také příčinou těchto interakcí. Jak bude představeno níže, právě region Vysočina je v českém prostředí dobrým příkladem pro projekci Lefebvrovvy teorie na konkrétní, organicky existující prostor.

Ačkoliv se Henri Lefebvre nijak oborově nevymezuje a místy se jeho dílo pohybuje na úrovni značně abstraktní filozofické úvahy, otevírá zcela nový pohled na vytváření a fungování prostoru a společnosti v něm. Dalo by se říci, že tímto způsobem naznačuje obousměrnou interakci prostoru a člověka, který ho obývá. Prostor se stává nejen určitou uchopitelnou jednotkou až na základě toho, že ho pozorovatel vnímá, identifikuje se s ním a vymezuje ho, nýbrž i samotný aktér identifikace je determinován prostorem, který obývá. Lze předeslat, že v dalších kapitolách nám příklad Vysočiny poslouží k tomu, abychom poukázali jak na dobře patrný moment identifikace obyvatel s obývaným prostorem, tak i na důležitou roli objektivně daných hospodářských, sociálních, geografických a kulturních podmínek při formování této identity v rámci prostoru. Oba Lefebvrem zdůrazňované faktory lze tedy v prostoru Vysočiny sledovat především ve způsobech, jimiž aktéři (obyvatelé) vnímají svoji existující hospodářskou, geografickou, historicko-kulturní i společenskou situaci, v níž žijí. Prostor a aktér tedy nestojí kauzálně „za sebou“, nýbrž působí paralelně a obousměrně.

Naznačme, jak se s vývojem a přesahem prostorových konceptů z geografie vyrovnala samotná historická věda. Veškeré současné koncepty „regionu“ vycházejí ze způsobů vymezování prostoru, které mají své kořeny v geografii, jež si ovšem ostatní humanitní obory, zejména sociologie spolu s historií, přizpůsobily svému pojetí. Bylo by zbytečné uvádět, že jakkoliv byla ještě meziválečné historii často vytýkána absence prostorového rozměru jejího bádání, nalezneme už v antické historiografii díla, která se otázkou

⁹ P. Vidal de la Blache, *Meaning and Aim of Human Geography*, in: J. Agnew (ed.), *Human Geography*, London 1996, s. 182–191.

¹⁰ H. Lefebvre, *La production de l'espace*, Paris 1974.

dějinného procesu v rámci určitého prostoru přímo zabývají.¹¹ Jelikož chceme především upozornit na mezioborové využití společenskovedních konceptualizací prostoru a zejména „regionu“, nebudeme zde rekapitulovat dějiny historiografie se zřetelem k tomu, jak se tento obor prostorem zabýval. Bylo by ale velkou chybou, kdybychom nezmínili zásadní metodologický přínos „školy Annales“. Jedná se o důležitý mezník v dějinách historické vědy, kdy i samotná historiografie přispěla k metodologicky přesnějšmu vymezení prostorových jednotek ve společenských vědách. „Škola Annales“ vyrostla v meziválečné Francii z dlouholeté tradice spojení geografie a historie. Překročení hranic oborů bylo přímo jedním z cílů této „školy“. Když dnes zdůrazňujeme přínos geografie a sociologie pro historické bádání (a pro bádání o regionech to platí dvojnásob), je třeba připomenout historická díla, která tomuto mezioborovému sblížování razila cestu. Klasickým příkladem je především Fernand Braudel a jeho *Méditerranée et le monde méditerranéen à l'époque de Philippe II* (Středozevní moře a středozevní svět v době Filipa II.), ve kterém autor promítl historické procesy během cyklu dlouhého trvání (tzv. *longue-durée*) na geograficky rozsáhlé a dosud nedefinované území Středomoří.¹² Braudel tento organický prostor vymezil především na základě historických kritérií, neopomněl však zdůraznit jednotící fyzický prvek – moře. Ve svém díle tak sjednotil prostor fyzický, sociální i historický. Braudelovo Středomoří lze z hlediska dějin v určitém ohledu považovat za první moderně vymezený historický region.

Bylo již naznačeno, jakým způsobem se vyvíjel koncept regionu, které z příbuzných oborů pro historikovu definici „regionu“ lze považovat za přínosné. Od kořenů tohoto pojmu tak nyní povede cesta vzhůru. Pokud byl naznačen vývoj geografického konceptu prostoru a jeho přesah do společenských věd, je na místě pokusit se o vlastní definici regionu v historii. Následující kapitola se proto pokouší, již z hlediska vlastního oboru historie na příkladu regionu Vysočina, pomocí výše představených mimooborových východisek a konceptů stanovit definici regionu pro samotný obor historie.

Způsob hledání definice, základní koncepty v oboru historie

Při hledání upřesňující definice „regionu“ je samozřejmě důležité zdůraznit, z jaké základní definice tohoto prostoru vycházíme, co je tedy považováno za definiční bázi, která bude na základě dalších společenskovedních konceptů zpřesněna a rozšířena. V tomto příspěvku přistupujeme k prostoru „regionu“ jako k organické časoprostorové entitě, která je z hlediska historického vývoje vymezena především specifickým geografickým, kulturně-historickým a administrativně-správním charakterem. Zatímco fyzicko-geografický charakter regionu je neměnný a provždy daný, jeho charakteristika na základě správních, kulturních nebo ekonomických faktorů se na daném prostoru mnohdy historicky proměňuje. Region se tedy během několika desítek let může z čistě kulturní oblasti posunout až ke státně uznávané správní jednotce, může se stát např. krajem. A právě během takového dlouhého vývoje, který pochopitelně historika zajímá,

¹¹ Viz např. Strabónova *Geographica* z počátku našeho letopočtu, která v sobě již kombinuje geografické, politické i historické poznatky o tehdejší světě. Strabón tak činil zcela vědomě, jak ostatně upozorňuje v první kapitole 1. svazku (G. Bell, *The Geography of Strabo*, London 1903).

¹² F. Braudel, *La Méditerranée et le monde méditerranéen à l'époque de Philippe II*, Paris 1949.

lze na regiony uplatnit nikoliv jeden univerzální, ale několik partikulárních přístupů, které budou svými metodologickými kritérii nejlépe korespondovat se situací „regionu“ v dané době. Je proto nutné nejprve představit hlavní koncepty tohoto pojmu, které se v současném společenskovědním diskurzu vyskytují. Zároveň je třeba se zamyslet nad jejich významem a využitelností z pohledu historické vědy. Pochopitelně není možné obsáhnout všechny koncepty a celý současný diskurz, a to i z výše naznačeného důvodu, že „region“ je v současnosti jedním z nejfrekventovanějších pojmů nejen v akademickém, ale i ve veřejném prostředí.

V následujících podkapitolách jsou proto naznačena východiska těch nezákladnějších a nejdůležitějších konceptů, které naši pracovní definici spoluvytvářejí. Jako ozřejmující příklad, který měl nastínit kritéria vymezení regionu v praxi, byla zvolena Vysočina, jelikož v sobě (pro tento účel velice vhodně) spojuje konkrétní fyzický charakter (tedy hornatá oblast Českomoravské vrchoviny) se zřetelným historickým, kulturním, správním i ekonomickým vymezením, na jejichž základě se pak mnohovrstevná identita tohoto prostoru v průběhu dějin budovala. Ačkoliv by se mohlo jevit, že tento prostor je až současným moderním konstruktem, který lze z hlediska historie jen těžko badatelsky vymezit a uchopit, je tomu právě naopak. Díky jeho zřetelné historické identitě je možné tento region (oproti jiným) poměrně přesně metodologicky vymezit pro účely historické analýzy. Koneckonců co nejpresnější vymezení problému je jednou z podmínek kvality historikovy práce.

Geografický koncept regionu (Anssi Paasi)

Při vlastní definici regionu se opíráme především o diskusi probíhající v humanitní geografii.¹³ V návaznosti na historii považujeme ze současné humanitní geografie přínosný zejména přístup geografa Anssiho Paasiho.¹⁴ Tento badatel je v současnosti jednou z nejcitovanějších autorit v diskusích k problematice členění prostoru, respektive hranic z perspektivy vývoje teritoriálního a národního státu.¹⁵ Paasiho definice tohoto pojmu klade, vedle výše zmíněného klíčového fyzického ohraničení, důraz také na symbolické vymezení regionu. Paasi zdůrazňuje vnitřní identitu prostoru, respektive identifikaci obyvatel s obývaným prostorem, která vlastně daný prostor pomáhá utvářet. V případě „symbolického“ vymezení určitého regionu jde o čistě subjektivní aspekt vnímání daného prostoru. Skrze proces vnímání prostoru pak může dojít k sebeidentifikaci subjektu s prostorem, nebo k jeho odmítnutí – buď se obyvatel s obývaným prostorem ztotožní a přijme jej za „svůj“, nebo ho na základě určitých kritérií odmítne. Tato kritéria pak mohou být přirozeně nejrůznějšího druhu, podstatný je však samotný proces identifikace s prostorem na základě jeho vnímání. To je třeba zdůraznit, protože prostor sám o sobě žádnou jednotkou není a prostorem se stává až v momentě, kdy je určitým způsobem vnímán, respektive když jsou subjektivním způsobem vnímány jeho objektivní kvality. „Region“ však pro Paasiho není ani výhradně subjektivním abstraktním konstruktem,

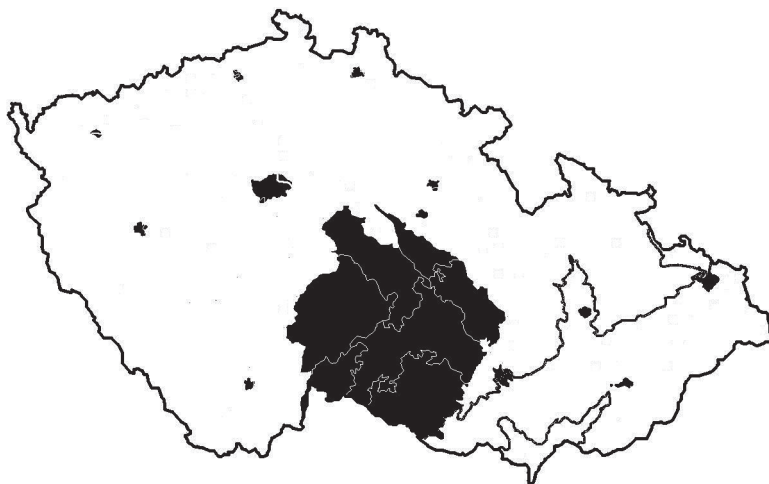
¹³ Viz např. J. Agnew (ed.), *Human Geography*, London 1996.

¹⁴ Srovnej A. Paasi, *Bounded Spaces in the Mobile World: Deconstructing Regional Identity*, in: *Tijdschrift voor Economische en Sociale Geografie* 2/2002, s. 138–147, Oxford 2002; též, *Region and Place: Regional Identity in Question*, in: *Progress in Human Geography*, Arnold 2003, s. 475–485.

¹⁵ Viz článek Tomáše Masaře k vývoji hranic Finska a jeho aplikace Paasiho konceptu hranice, s. 120.

neboť jeho fyzická podoba je podle finského geografa jakýmsi objektivně daným kritériem, které sice není primární determinantou regionální identity, je ale její neoddělitelnou součástí (nestojí „nad ní“, ale „vedle ní“).

Pokusme se nyní Paasiho přístup aplikovat na příkladu regionu Vysočina a odpovédět na otázku, v jakých ohledech může být jeho přístup přínosný pro historické bádání. Už samotný název regionu je odvozen z geografického označení této oblasti, tedy Českomoravské vrchoviny, pro niž se v obecnější rovině vžil termín Vysočina, ten ovšem není z geografického hlediska zcela přesný. Pokud se hovoří o Českomoravské vrchovině, je s určitostí myšlena geografická prostorová jednotka, tedy zcela konkrétní fyzický prostor. Zeměpisně lze Českomoravskou vrchovinu podle nejrůznějších definic oboru fyzické geografie obecně charakterizovat jako „rozsáhlé mírně zvlněné území horského charakteru, které se rozkládá na hranici mezi Čechami a Moravou“.¹⁶ Detailnější územní vymezení je možné, pro účely tohoto příspěvku by však bylo zbytečné, proto se pro orientaci spokojíme se schematickou mapkou, která fyzické vymezení prostoru Českomoravské vrchoviny v rámci České republiky zřetelně ukazuje (viz Obr. 1).

Obr. 1: Schematická mapka geografické oblasti Českomoravské vrchoviny v rámci ČR. (zdroj www.wikipedia.org)

Pozn.: Fyzicko-geografické vymezení se neshoduje se současným administrativním ohraničením regionu Vysočiny (viz dále Obr. 4) a nerespektovaly jej ani předchozí územně-správní jednotky (viz Obr. 3).

V současnosti nepanují o vymezení hranic tohoto geografického území žádné pochyby a nejasnosti, fyzická charakteristika Českomoravské vrchoviny je natolik svébytná, že tvoří jasná a ostré hranice vůči sousedním geografickým regionům. Pojmy Českomoravská vrchovina a Vysočina však nelze zaměňovat, ačkoliv se tomu v každodenním diskurzu dosud děje. Pokud totiž vezmeme v potaz Paasiho teorii o souvztažnosti fyzické a symbolické identity prostoru, pak právě Českomoravská vrchovina tvoří fyzický

¹⁶ Definice např. J. Demek – R. Netopil, *Fyzická geografie I*, Praha 1984.

charakter regionu Vysočiny. A právě specifická fyzická charakteristika tohoto prostoru, tedy to, co se geograficky skrývá pod pojmem Českomoravská vrchovina (jmenujme především vysokou nadmořskou výšku, zvlněný a hornatý profil krajiny s velkou zalesněnou plochou, řídkou sítí komunikací a osídlení, výrazný zemědělský ráz oblasti), lze zcela průkazně považovat za podstatný identifikační prvek tohoto regionu. Ačkoliv se Českomoravská vrchovina rozkládá, kromě kraje Vysočina, také na území Jihočeského, Jihomoravského, Východočeského a Středočeského kraje, právě dnešní kraj Vysočina získal svůj název přenesením a zúžením obecnějšího pojmenování tohoto hornatého prostoru mezi Čechami a Moravou na jeho centrální část. V souladu s Paasim lze tudíž konstatovat, že Českomoravská vrchovina je jednou z důležitých složek identity Vysočiny, když tvoří její fyzickou podobu, její širší prostorové vymezení.

Fyzické vymezení určitého regionu (vymezení dle výše naznačených geografických kritérií) však nutně nemusí korespondovat s prostorovým rozmístěním jeho dalších identitních rovin. Jinak řečeno, například obyvatel obce ve Středočeském kraji sám sebe nemusí a priori pokládat za obyvatele regionu Vysočiny jen proto, že žije na geografickém území Českomoravské vrchoviny. Proto bych se, stejně jako na to upozorňuje Paasi, zdráhal označit pouhé geografické vymezení regionu za primární determinantu dalších jeho identit. Ačkoliv právě fyzický charakter prostoru, tedy jeho konkrétní viditelnou podobu, vnímá člověk jako nejvíce zřetelný a daný, jak uvidíme dále, v procesu identifikace aktéra s prostorem hrají mnohem větší roli symbolické nebo konstruované prvky. Nakonec nezapomeňme na existenci regionů, které žádnou specifickou geografickou podobu nemají. Takový region má méně rovin vymezení a jako příklad by nebyl tak vhodný, neboť by činil problém s nastíněním Paasiho teorie v praxi.

Článek proto, inspirován Paasim, vychází z výše popsaného geografického charakteru Vysočiny, z něhož vyplývá, že významným identifikačním prvkem tohoto prostoru je jeho rozlehlost, vyšší nadmořská výška, poloha mezi Čechami a Moravou a celkový specifický ráz krajiny. Právě tyto charakteristické prvky Vysočiny může historik v symbolické rovině identity regionu během 19. a 20. století zřetelně sledovat.

Důležitými prameny, které přinášejí svědectví o tom, jak se symbolický obraz Vysočiny konstruoval a zároveň jak byl její prostor vnímán, jsou četná umělecká díla, která v tamním prostředí vznikla. Kromě různých lokálních publikací a regionální beletrie a poezie to jsou především díla výtvarná, která Vysočinu a její podobu reflektovala. Na přelomu 19. a 20. století to byly například krajinářské cykly malíře Antonína Slavíčka, které zachycovaly odlehle a chudé prostředí regionu, a pomáhaly tuto sebeidentifikaci na základě charakteristických rysů prostředí prohlubovat a šířit. O více než půlstoletí později pak malbami s podobnou tematikou Vysočiny na něho navázali například významní čeští krajináři druhé půle 20. století Alois Lukášek, Josef Jambor či Oldřich Blažíček. I na jejich obrazech je typickým tématem hornatá krajina plná rozlehlých lesů, strání a polí, v níž řídké rozesté vesnice a lidská obydlí působí zcela marginálně a opuštěně (viz Obr. 2). V případech významných děl regionálních malířů jde pochopitelně jen o naznačení možného badatelského východiska, jejich obrazy Vysočiny však mají v tomto případě o to větší výpovědní hodnotu, že oba jmenovaní autoři z tamního prostředí pocházeli, tvořili v něm, a lze tak předpokládat jejich identifikaci s prostorem regionu Vysočina. Podobně pak lze symbolický obraz Vysočiny a jeho vývoj sledovat v dílech regionálních básníků a spisovatelů, za všechny lze jmenovat Otokara Březinu, Františka

Obr. 2a a 2b: Charakteristické prvky krajiny Vysočiny (rozehlá zvlněná pole, louky a pastviny lemované zalesněnými kopci, osamocené působící řídké rozesté vesnice s rybníky) našly svůj odraz v motivech regionálních malířů, kteří jejich reprodukcí přispěli ke tvorbě krajinářského stereotypu Vysočiny (foto: autor příspěvku).

Hamzu nebo Bohuslava Reynka, v jejichž díle je krajina Vysočiny častým motivem. Co se literární produkce týče, zapomenout nelze ani na velké množství lokálních periodik a publikací, které se většinou osvětovým způsobem věnují ryze regionálním tématům (např. národopis, regionální historie). I v těchto pramenech lze sledovat různý a proměnlivý způsob a míru identifikace autorů, kteří byli příslušníky regionu, s obývaným prostorem. V neposlední řadě lze sledovat reflektování identitních prvků prostoru také v různých pramenech osobní povahy, ať už je to korespondence, deníky, memoáry apod. Zde je ale většinou, z hlediska metodologického, problémem jejich hlubší analýza a širší komparace, neboť tento typ jednotlivých pramenů se zřídka kdy souvisle vyskytuje pro delší časový úsek, který by pro daný pramen poskytl dostačující referenční rámec.

Rozbor proměny obrazu Vysočiny se nabízí jako možnost zkoumání identity prostoru – regionu Vysočiny – v symbolické rovině, tedy na základě toho, jak byl vnímán svými obyvateli zevnitř a jak si ho navenek vymezovali. Podle dalších Paasiho kritérií by bylo nutné zjistit, zda existují regionální kulturní a osvětové instituce, vzít v úvahu jejich vývoj a podrobit rozboru strategie reprezentace regionu. V případě Vysočiny je k dispozici široká škála takových institucí, jejichž prostřednictvím lze způsoby reprezentace regionu sledovat.¹⁷ Paasiho podnětnou metodologii je proto možné v případě Vysočiny použít v celé její šíři.

Paasiho konceptualizace regionu dává historikovi možnost rozvinout analýzu historických, sociálních a kulturních, specifík. Prostor (zde konkrétní příklad Vysočiny) má podle Paasiho dvojí rozměr: fyzický a symbolický. A zatímco fyzický prostor je měřitelný a vyjádřitelný metodami geografie, právě na výzkumu symbolického prostoru (roviny identifikace s prostorem, způsobů jeho reprezentace) se může historik zaměřit na postižení proměn jeho reprezentace prostřednictvím analýzy institucionalizovaných i neinstitucionalizovaných forem společenského života regionu, a to i ve spolupráci s etnology.

Sociologický koncept regionu (Pierre Bourdieu)

Při analýze vývoje většiny regionů se setkáváme často s problémem, že se studovaný region dané doby mění nejen uvnitř (proměňuje se identita regionu), ale také navenek. Zatímco geografické ohraničení daného regionu má většinou stálou povahu, v rovině jeho administrativního vymezení může docházet k častým změnám. Pokud tedy analyzujeme proměnu vnímání prostoru, který se ve svých administrativních hranicích a ve svých správních institucích v průběhu zkoumaného období několikrát změní, nesmíme zapomenout tyto zásahy shora zohlednit. Během 19. a 20. století jsme byli v případě českých zemí svědky několikerého rušení starých územně-správních jednotek a vznikání nových. Nebudeme se zabývat politickým aktem vzniku „regionu“ z hlediska správního, neboť ten je veskrze mechanickým legislativním procesem. Domnívám se, že podstatnější je samotný důsledek takových procesů, tedy vznik, budování a fungování „regionu“ a následně dopad na jeho identity.

¹⁷ Tyto kulturní instituce se často už jen názvem hlásí k Vysočině, v jejímž rámci vykonávají svou činnost – např. Muzeum Vysočiny Jihlava, Muzeum Vysočiny Třebíč, Muzeum Vysočiny Havlíčkův Brod nebo Muzeum Vysočiny Pelhřimov, jejichž zřizovatelem je kraj Vysočina. Region však, minimálně ve svém názvu, nesou i další instituce nebo kulturní spolky, jejichž zřizovatelem není přímo kraj Vysočina, např. skanzen Veselý Kopec – Soubor lidových staveb Vysočina založený v r. 1972.

Výše citovaný Paasi vychází z teorie, kterou již v osmdesátých letech minulého století vyslovil významný francouzský sociolog Pierre Bourdieu. Podle Bourdieuho hrají při vytváření určitého regionu roli dva aspekty: kromě samotného politického (administrativního) aktu je to (i Paasim) zdůrazňovaná identifikace obyvatel prostoru s utvářenou jednotkou.¹⁸ Pro sociologa Bourdieuho je však, na rozdíl od geografa Paasiho, klíčová právě interakce konstruovaných (administrativně vnučených, vnějších) a identifikačních (subjektivních, vnitřních) kritérií. O úspěchu či nezdaru takových shora koncipovaných projektů vznikajících prostorových jednotek rozhoduje dle Bourdieuho míra následné sebereprodukce prostoru. Tato teorie tudíž zdůrazňuje, že vnější aspekty regionu (tedy zvenčí konstruovaný obraz regionu, např. hranice, administrativní aparát) musí korespondovat s vnitřní situací v daném prostoru (musí odpovídat identifikaci obyvatel s prostorem, respektive ji nesmí narušovat). Bourdieu také odhaluje a analyzuje mechanismy, na jejichž základě regiony jako konstrukty vznikají a fungují.

Aby mohly být „bourdieuovské“ mechanismy vytváření a sebereprodukce regionů lépe přiblíženy, pokusíme se je promítnout na příklad regionu Vysočina. Jak jsme již poznali, tento region má zřetelnou identitu vybudovanou na základě svého geografického charakteru, který je víceméně stálý. Naopak administrativních proměn může geografické území zažít mnoho i v krátké době. Jak se tedy proměňuje ona složka identity, na jejíž formování a fungování má správní charakter „regionu“ vliv?

Obr. 3: Mapa krajů a okresů ČSSR podle územně-správní reformy z roku 1960 (zdroj www.wikipedia.org).

¹⁸ P. Bourdieu, Identity and representation, in: J. B. Thompson (ed.), G. Raymond & M. Adamson (Trans.), *Language and symbolic power*, Cambridge 1991.

V odborných dějepisných publikacích se dočteme, že prostor na linii hranice Čech a Moravy byl souvisleji osídlován během 12. století. Středověká hranice Čech a Moravy se stabilizovala během 10. století a od té doby existuje ve zhruba stejné podobě až dodnes, kdy však její roli potlačily územní jednotky vymezené na jiném než zemském základě.¹⁹ Již ve středověku lze spatřit hrubé obrysy ohraničení dnešního regionu Vysočina. Tento prostor byl pro svou specifickou geografickou podobu vnímán jako drsný, odlehlý a nebezpečný. Vymezit ho pomáhala hranice Čech a Moravy, jednalo se o prostor, který ležel právě na obou jejich stranách. V této „administrativně neukotvené“ podobě existoval celý region až do roku 2000, kdy se uskutečnila územně-správní reforma a na území České republiky vzniklo 14 nových krajů (viz Obr. 4). Všechny moderní územně-správní jednotky na území českých zemí totiž už od 19. století respektovaly zemskou dělicí linii mezi Čechami a Moravou. Ať to byly okresy nebo pozdější kraje, jejichž tvar a velikost se zejména během 20. století několikrát měnily, jejich administrativní hranice vždy respektovaly hranice zemské, a to zejména po roce 1960, kdy došlo slučováním dosavadních okresů a krajů (v důsledku územně-správní reformy) ke vzniku nových krajů, které nadále rozdělovaly území ČSR na českou a moravskou část.²⁰ Ačkoliv došlo při slučování okresů a krajů i ke změnám jejich tvarů, české a moravské kraje si svou hraniční linii zachovaly – viz Obr. 3. Dnešní region Vysočina byl tak až do územně-správní reformy platně od 1. 1. 2000 administrativně rozdělen mezi „české“ a „moravské“ kraje.

Obr. 4: Mapa krajů České republiky od r. 2000.

Pozn.: Při srovnání s Obr. 1 je zřetelné, že administrativní hranice kraje Vysočina neodpovídají geografickým hranicím Českomoravské vrchoviny (zdroj www.zemepis.com).

¹⁹ Ačkoliv kraje v podobě z r. 2000 už nejsou rozděleny podle hranice Čechy-Morava, nadále v jednotlivých krajích existují menší správní celky – okresy, které si víceméně uchovaly podobu z doby před reformou krajů 2000, a tak tyto okresy bývalou zemskou hranici nadále respektují.

²⁰ Bývalá zemská hraniční linie, jež úředně pozbyla platnost na základě územně-správní reformy z roku 1949, se ale i po reformě z r. 1960 odrážela v hranicích i názvech nových krajů – Jihočeský a Jihomoravský, Severočeský a Severomoravský.

Kraje z roku 2000 vznikly jako primárně administrativní jednotky za účelem distribuce správních orgánů na nižší územní úroveň. Nové kraje tedy zcela nerespektovaly historické dělení českých zemí, a proto při jejich prosazení hrála důležitou roli argumentace kritérii, které jednotlivým krajům pomohly vymezit se vůči sobě navzájem. O úspěchu prosazení této argumentace rozhodli obyvatelé mírou své identifikace s regionem. A právě v tomto momentu můžeme v souladu s Bourdieuho teorií sledovat, jak zvenčí konstruované aspekty regionů korespondují s charakterem jednotlivých území, na něž jsou aplikovány. Dnes, po deseti letech existence kraje, je tudíž díky sociologickým analýzám již známo, že vnitřní identita některých krajů je poměrně jasná a pevná (zmiňovaná Vysočina, Jihomoravský nebo Jihočeský kraj), na druhé straně jsou kraje, které svou identitu z nejrůznějších důvodů jasně vymezit nemohou (např. Karlovarský kraj).²¹ A zde se nabízí otázka, proč tedy právě Vysočina vykazuje v sociologických průzkumech vysokou míru sociální soudržnosti?

Moderní Vysočina, tak jak ji známe v administrativních hranicích po roce 2000, vznikla také proto, aby byla posílena a institucionalizována její tradiční, po staletí důležitá role bariéry a zároveň pojítka mezi historickými zeměmi, Čechami a Moravou. Ačkoliv právě vyčlenění na periferii Čech i Moravy bylo nepochybně jednou ze silných složek identity regionu, v tomto případě nevyvolalo její podpoření „shora“ odmítavou reakci.

V souvislosti s Bourdieuho teorií se nabízí mnoho aspektů, na nichž tento proces sebeidentifikace s konstruktem, tedy přijetí podoby regionu dané shora, můžeme sledovat. Výše citované práce sociologů pro české prostředí nabízí širokou škálu kritérií, která byla mezi obyvateli nově vzniklých regionů sledována. V případě Vysočiny je z pohledu historika zajímavé sledovat vývoj hranic regionu, respektive jejich forem, tedy ten „bourdieuovský“ fenomén, jak současné administrativní ohraničení odpovídá a navazuje na dřívější (jen tušené) vymezení hranic regionu v rovině identity jejich obyvatel.

Nový kraj Vysočina, který již region nerozděluje podél zemské hranice, nýbrž mu dává zcela jasný název a vymezení vnějšími hranicemi, přichází se silnějším identifikačním prvkem. Zatímco tedy před rokem 2000 byl prostor, který zde označujeme jako region Vysočina, administrativně rozdělen na více správních území a jeho charakteristickým pojítkem bylo tradiční vymezení Čechy-Morava, nový kraj Vysočina dostal zcela jasné obrysy i navenek, když v sobě sloučil někdejší „česke“ i „moravské“ okresy, bez ohledu na toto tradiční historické vymezení. S takto zřetelně vytyčeným prostorem pak mají jeho obyvatelé snazší identifikaci, neboť si dokážou zcela konkrétně představit hranice svého kraje-regionu (např. díky všudypřítomným tabulím, které vytyčují hranice územních jednotek podél silnic). V souladu s Bourdieu a v návaznosti na výsledky výše odkazovaných sociologických analýz Jana Müllera a Jiřího Musila tak lze konstatovat, že identifikace obyvatel regionu Vysočina s vnějšími hranicemi, které vymezují Vysočinu jako konkrétní kraj, je silnější než dřívější administrativně rozpolcená orientace oblasti

²¹ Pro české prostředí více viz např. J. Musil – J. Müller, *Vnitřní periferie České republiky, sociální soudržnost a sociální vyloučení*, CESES Praha 2006. Autoři na základě množství vybraných kritérií (např. spokojenost s infrastrukturou, dostupností úřadů a státních institucí) zkoumají identifikaci obyvatel s jimi obývanou shora konstruovanou územní jednotkou. Dále srovnaj M. Illner – A. Anderle, *The Regional Aspect of Post-Communist Transformation of the CR*, *Czech Sociological Review* 1/1994, Praha 1994, s. 107–127, případně L. Klusáková, *Between Urban and Rural Culture: Public Use of History and Cultural Heritage in Building Collective Identities (1990–2007)*, in: *Frontiers and Identities – Cities in Regions and Nations*, Pisa 2008, s. 299–322.

na bývalou zemskou hranici Čechy-Morava, která byla prakticky jediným konkrétním vymezením, k němuž se region vztahoval. S trochou nadsázky by se dalo říci, že Vysočina přestala být vnímána jako region ležící na pohraniční periferii Čech a Moravy (tedy veskrze negativní vymezení), neboť administrativní konstrukt Vysočiny jako regionu spojujícího české a moravské oblasti slavil úspěch.²²

V návaznosti na toto konstatování se pak na základě Bourdieuho teorie nabízí sledovat v historické perspektivě míru identifikace obyvatel Vysočiny s jednotlivými zeměmi, tedy to, zda se obyvatelé regionu považovali za Čechy, Moravany, nebo zda převládla jiná, lokální identita. I vzhledem k výše uváděnému úspěchu konstrukce nového kraje Vysočina jako svébytného pojítka mezi Čechami a Moravou lze očekávat navenek zemskou (národnostní) nevyhraněnost, o čemž mimo jiné svědčí i množství menších a uzavřených národopisných oblastí, které vytvářely zcela vlastní, nezávislé identity.²³

Právě tento aspekt vytváření a fungování regionu na základě konfrontace stávajících identit s novými konstrukty je pro historika obzvláště důležitý. Zatímco totiž sociologie přináší metody především pro zkoumání společenských struktur, historik je schopen tyto systémy vidět jako proměnlivé procesy, a dokáže proto například analyzovat, jak se „bourdieuovské“ mechanismy vytváření regionů v průběhu dějin mohou měnit. Tento širší pohled pak může do problematiky vnést nové světlo.

Ačkoliv se Bourdieumu dá vyčítat úzké zaměření jeho konceptu (zabýval se svou soubudou situací ve francouzském prostředí), troufám si tvrdit, že s jistou mírou obezřetnosti lze jeho koncept použít i při zkoumání regionů jiných států. V minulosti jsme i v našem prostředí byli svědky mnoha pokusů o vytváření víceméně umělých prostorových jednotek, kde hlavní iniciativu při jejich tvorbě a ohraničování měly právě politické instituce.²⁴ Některé nově vzniklé regiony (kraje, okresy) prokázaly dobrou životnost a dnes do jisté míry fungují i jako jasně rozpoznatelné obchodní značky, které lákají turisty (např. kraj Vysočina, který se navenek jasně prezentuje jako zemědělský region s nedotčenou a malebnou přírodou). Jiné regiony k sobě naopak své obyvatele poutají pouze skrze administrativu (krajské úřady) a sebeidentifikace obyvatel s vymezeným prostorem je velmi slabá, neboť jim tento prostor neposkytuje nic, co by přijali za své, žádný „symbolický kapitál“, o němž Bourdieu hovoří. Historiky trochu „opomíjený“ Bourdieuho koncept tak může právě při aplikaci historicko-srovnávací perspektivy objasnit vývoj mnohých regionů, ať již šlo ve výsledku o projekty úspěšné, či nikoliv. Na příkladu Vysočiny nám proto může ozřejmit fakt, proč zcela nově vytvořená administrativní jednotka vykazuje tak vysokou míru sebeidentifikace obyvatel a vnitřní soudržnosti oproti jiným, zdánlivě „tradičnějším“ krajům.

²² Charakter periferie je na územně správním vývoji do poloviny 19. století velmi zřetelný. Ve 14. a v 15. století se západně a severně od moravsko-české zemské hranice rozkládal Bechyňský a Čáslavský kraj, od 16. století východně a jihovýchodně od zemské hranice Jihlavský a Znojemský kraj. Až do poloviny 18. století zaujímaly jejich části současný kraj Vysočina. Pokud bychom promítli region Vysočiny do krajského uspořádání z let 1751–1850, obsahoval by části Táborského, Čáslavského, Jihlavského a Znojemského kraje. Bechyňský kraj se totiž v roce 1751 rozdělil na Budějovický a Táborský kraj, přičemž Táborský kraj sousedil s Jihlavským, oddělený česko-moravskou zemskou hranicí. V letech 1850–1855 zasahoval do prostoru nynější oblasti kraje Vysočiny Budějovický, Pardubický a Brněnský kraj, v letech 1855–1860/1868 Táborský, Čáslavský a Jihlavský a Znojemský kraj.

²³ Např. rozsáhlá svébytná folklorní oblast Horácko, rozkládající se zejména na území Jihlavska a Třebíčska.

²⁴ Např. slučování okresů v roce 1960 nebo vznik zcela nových krajů roku 2000.

Region z pohledu historika (Miroslav Hroch, Hans-Heinrich Nolte)

Absence historického měřítka je obvykle nevýhodou většiny sociologických konceptů, které se historik snaží využít. Jak si tedy stojí „region“ z pohledu historického vývoje? Musíme zde totiž čelit nebezpečí projekce současných konceptů do minulosti. Bylo by samozřejmě chybou uvažovat o historických regionech podle kritérií regionů současných. Proto je nutné si ujasnit, co vlastně pojem „region“ představuje při zpětném promítnutí do historie. Zde je, podle mě, podstatná nenápadná, ale o to zásadnější poznámka Miroslava Hrocha, který zdůrazňuje roli „regionu“ v rámci dějin většího státního celku.²⁵ Podle Hrocha tak existují tři typy historických regionů. Podle národnostní situace na jejich území můžeme rozlišovat:

1. region jako součást určitého národního státu;
2. region jako prostor národního hnutí v rámci většího území, který během historického vývoje přerostl v národní území;
3. makroregion, jehož území zahrnuje několik národů.

Hroch se na historické regiony dívá především skrze jejich (regionální) dějiny, a proto dále zdůrazňuje, že „společným rysem regionálních dějin je jejich parcialita (jsou dějinami jisté části většího státního celku), koncentrace na kulturní, sociální a hospodářské dějiny, často také proměnnost hranic a slabá či žádná představa ‚nepřítele‘ v ‚sousedství‘“.²⁶ Právě z těchto dějinných aspektů v regionálním měřítku vyplývá, že výrazným integračním prvkem, jenž posiluje kolektivní vědomí a identifikaci s regionem, je zejména společná historie, která daný prostor vymezuje. Pokud tedy geograf Paasi zdůrazňuje nutnost vymezení symbolického (subjektivního) vymezení regionu a sociolog Bourdieu se snaží tento „symbolický kapitál“ již analyzovat v jeho projevech a funkcích, historik Hroch nám ukazuje, na základě jakých historických procesů se sebeidentifikace s regionem může vytvářet a co může posloužit jako argumentační opora při vymezování konkrétního regionu. Zdůrazňuje, že tyto procesy nejsou závislé na měřítku prostoru, na velikosti daného regionu, v němž se odehrávají, ale podstatným aspektem je postavení regionu vůči státu.²⁷

Pokud budou Hrochova kritéria aplikována na vzorový region Vysočiny, může být tento prostor vnímán jako součást určitého vyššího územního celku (tedy českých zemí), který ovšem v určitých historických obdobích nebyl samostatným státním celkem, ale v podstatě tvořil region v rámci vyššího celku.²⁸ V případě Vysočiny může být tato pří-

²⁵ M. Hroch, *Regional Memory: Reflection on the Role of History in (Re)constructing Regional Identity*, in: *Frontiers, Regions and Identities in Europe*, S. G. Ellis – R. Esser – J.-F. Berdah – M. Řezník (eds.), Pisa 2009, s. 1–14. V českém prostředí pro srovnání V. Bůžek, *Region v historickém diskursu*, in: *Jihočeský sborník historický* 72, České Budějovice 2003, s. 5–13; J. Bartoš, *Pojetí regionu v historiografii*, in: *Acta Universitatis Palackianae Olomucensis Facultas Philosophica, Historica* 27, Olomouc 1996, s. 127–133.

²⁶ Hroch, *Regional Memory*, s. 2.

²⁷ O vztahu prostorových identit a státních celků podrobněji D. H. Kaplan, *Territorial Identities and Geographic Scale*, in: *Nested Identities: Nationalism, Territory and Scale*, Oxford 1992, s. 31–53. Kaplan zdůrazňuje, že identita má, stejně jako prostor, své ohraničení a vymezení. Z metodologického hlediska se však podle něj měřítko zkoumání prostoru a identity shodovat nemusí, a lze tedy např. na lokální úrovni sledovat národní identity nebo naopak v národním měřítku regionální identity, podstatné je zde vzájemné vymezení.

²⁸ Východiskem je složitě státoprávní postavení českých zemí v rámci habsburské říše.

slušnost k vyššímu územnímu celku poněkud proměnlivá a nesymetrická, neboť vztah Čech a Moravy se v rámci habsburské monarchie rovněž proměňoval. Pokud nahlédneme na historický region Vysočiny, jehož jedním ze základních identitních prvků bylo rozdělení mezi Čechy a Moravu, je třeba mít na zřeteli samotný vztah těchto dvou zemí v dané době. Hrochova poznámka, že dějiny regionu nestojí samy o sobě, ale vždy se odehrávají na pozadí většího státního celku, připomíná, že i v případě Vysočiny je nutné brát na zřetel vyšší rámec dějin nadřazeného celku. Současná Vysočina byla vždy součástí dějin toho kterého územního a státního celku, v raném středověku například českého knížectví a markrabství moravského. Ačkoliv se badatelův zájem soustředí do prostoru regionu, právě historický vývoj vyššího územního celku tvoří „jeviště“ dějů a procesů regionu. Hroch tedy upozorňuje na důležitou roli národních dějin, které rámec identity „regionu“ spoluurčují a vytvářejí jeho obsah.

Na význam hierarchie regionů a vztahů mezi nimi na základě sociálně-ekonomických a politických kritérií upozorňuje koncept vnitřní periferie historika Hanse-Heinricha Nolteho. Ten vychází ze starších koncepcí světového systému Immanuela Wallersteina,²⁹ založených na pnutí mezi zeměmi dynamického jádra a opožděných periferií (semiperiferií), a navíc dodává, že žádná z těchto zemí není homogenní, lze v nich nalézt vnitřní periferie, což jsou v podstatě regiony.³⁰ Nolte o regionech neuvažuje z hlediska jejich velikosti či umístění v rámci národního celku, ale posuzuje komplexně jejich postavení uvnitř státu a v komparaci s hospodářsky vyspělými oblastmi Evropy. Proto v Nolteho podání převažuje vnímání regionu jako čehosi „lokálního“; „region“ je součástí většího hospodářského prostoru a je buď centrální, nebo periferní.³¹ Periferní regiony přitom nemusí být přímo na okraji území, jak je tomu i v případě regionu Vysočiny, který má sám o sobě zdánlivě velmi výhodnou polohu mezi dvěma historickými a hospodářskými centry českých zemí. Takové regiony jsou však periferiemi ve smyslu jejich postavení a významu uvnitř vyššího celku, proto se často mohou vyskytovat právě v centrálním prostoru státních útvarů, kde ovšem hospodářsky (ale i sociálně) vytvářejí tzv. vnitřní periferie. Analýza vývoje Vysočiny prostřednictvím Nolteho hospodářské perspektivy vnitřní periferie nám proto může pomoci odhalit, proč měl tento prostor v průběhu dějin charakter spíše pohraniční periferie Čech i Moravy, než aby těžil z výhodného postavení v centru mezi nimi. Při pohledu na historické hospodářské podmínky Vysočiny totiž musíme nutně konstatovat zemědělskou i výrobní zaostalost tohoto prostoru, který navíc díky slabé komunikační infrastruktuře (řídká síť cest a silnic, později opožděné železniční spojení) přicházel o možnost většího a výhodnějšího tržního spojení s českými i moravskými centry. I další aspekty, které v periferalizaci Vysočiny hrály roli (demografická a sociální skladba, objem výroby a obchodu uvnitř a vně regionu, úroveň dopravního spojení, sídelní síť apod.), nám pomáhá rozkrýt právě Nolteho koncept vnitřních periferií.

²⁹ I. Wallerstein, *The Modern World-System I-III*, New York 1972–1989.

³⁰ H.-H. Nolte, *Internal Peripheries – A Definition and a Note*, in: H.-H. Nolte (ed.), *Internal Peripheries in European History*, Göttingen 1991, s. 1–5.

³¹ Sám Nolte pojem „region“ většinou nepoužívá, výrazy „centrální“ a „periferní region“ přitom nahrazuje prostorově nespecifikovanými Wallersteinovými pojmy „jádro“ a „periferie“, viz např.: H.-H. Nolte, *Centrum und Regionen in Russland*, in: H.-H. Nolte (Hg.), *Europäische Innere Peripherien im 20. Jahrhundert*, Stuttgart 1997, s. 237–247. Hospodářská území, která se pod tímto označením skrývají, mají však jasnou charakteristiku „regionu“ (prostorové ohraničení navenek, vnitřní sebeidentifikace).

V Nolteho přístupu k prostorovým jednotkám v rámci větších administrativně-hospodářských celků (států) je kladen hlavní důraz na ekonomické faktory, které tyto regiony spoluvytvářejí a které existenci regionů také ovlivňují. Ačkoliv se Nolte snaží zdůraznit také roli sociálních struktur, náboženství a ideologií a v neposlední řadě politiky, vnímá tyto faktory spíše jako sekundární, které jsou určovány hospodářskými poměry daného prostoru. Také Nolteho koncept vnitřních periferií pomáhá badateli pracovat s kategoriemi historických ekonomických regionů a upřesňovat rámec možné regionální identity.

Shrnutí – nástin kritérií vymezujících „region“

Jak tedy z výše naznačených konceptů vyplývá, „region“ představuje proměnlivou časoprostorovou jednotku. Ačkoliv toto tvrzení samo o sobě nic neříká, upozorňuje badatele na specifičnost přístupu k historickým regionům. Málokterý region lze totiž definovat v průběhu jeho dějin tak stabilně, že kromě zcela jasných geografických hranic nalezneme také integrující a sebeidentifikační historická, kulturní (etnografická), ekonomická a administrativní kritéria zároveň. A pokoušet se na tak rozostřeném poli bádání hledat hlubší a složitější faktory vzniku a fungování regionů (např. při analýze symbolického kapitálu, který stojí za vnitřní reprodukcí regionu) se jeví jako velice obtížné, ne-li přímo marné.

Konceptům, které se zabývají „regionem“, bývá často vyčítáno, že mají vratké základy i proto, že objekty jejich výzkumu jsou čisté konstrukty. Připustíme-li, že onen symbolický kapitál regionů a identita jejich obyvatel (symbolický rozměr, viz výše citovaný Paasi a Bourdieu) jsou skutečně konstruktem, je ale nutno jedním dechem dodat, že i přesto má každý jednotlivý region, s ohledem na svůj prostorový rozměr, také určité fyzické kvality. Právě onen fyzický rozměr, na který bylo výše upozorněno, je v takovéto argumentaci důležitý.

Hledání definic pojmů však nemůže být samoučelné a na úkor samotné analýzy problémů. Proto se domnívám, že než se pokoušet o vyčerpávající, detailní a dogmatickou definici pojmu „region“ (to ostatně, jak již bylo naznačeno, stejně není na mnoha úrovních jeho identity beze zbytku možné), bude přínosnější přijmout alespoň základní definiční a metodologický rámec, který lze snadno argumentačně podložit. Tento výchozí definiční rámec analyzovaného problému lze pak flexibilně (nikoliv však násilně) doplňovat dalšími případnými koncepty, které s „regionem“ pracují a které pomohou pole bádání vytyčit co možná nejpřesněji.

Mohlo by se zdát, že se příspěvek oklikou vrátil k úvodnímu konstatování o specifičnosti jednotlivých přístupů. To by ovšem byla chyba. Snahou bylo ukázat, jak lze za použití některých, možná i zdánlivě nesouvisejících konceptů základní a obecně široce přijímanou definici „regionu“ rozšířit a obohatit tak, aby historikovi metodologicky poskytla nová východiska a otevřela nové obzory.

Můžeme shrnout, že „region“ lze jako organický fyzický prostor definovat zároveň v geografické, historické, kulturní i hospodářské rovině jeho identity (čímž je prostor bádání jasně dán a ohraničen). Zdá se, že pro vymezení regionu není důležitá míra a zastoupení těchto jednotlivých složek jeho identity, jež pak lze sekundárně sledovat v prostoru již vymezeného regionu. Podstatnějším se naopak jeví, nakolik mají tato kritéria identity

distinkční charakter, tedy jakou roli hrají při vymezení prostoru navenek a při identifikaci obyvatel uvnitř. Klíčovým prvkem existence „regionu“ je tudíž jeho vnější vymezování, které se děje na základě určitých vnitřních kritérií, jež jeho obyvatelé vnímají a s nimiž se identifikují. Míra jejich zastoupení a způsob jejich prosazování pak může být jedním z výchozích témat bádání o prostoru „regionu“.

Závěr – „region“ a možnosti jeho využití v historiografii

V článku byl zdůrazněn jeden důležitý aspekt pojmu „region“, totiž to, že tento pojem je používán ve veřejném diskurzu zcela volně a ani akademický diskurz nemůže najít jeho přesnou a závaznou definici. Bylo by tedy chybou snažit se ho co nejpřesněji vymezit právě v oboru historie. Ačkoliv se zdá, že není nutné na tento cíl úplně rezignovat, považuji za důležitější stanovit si mantinely, v nichž lze s tímto mezioborovým pojmem v historické vědě pracovat. Pokud nelze co nejpřesněji vymezit daný pojem, měly by být alespoň co nejlépe objasněny možnosti a metody jeho použití v oboru historie. Jako podstatné se při vymezení „regionu“ jeví především tyto definiční roviny:

1. Jakkoliv se region může jevit jako konstrukt, má tento prostor jasně daný fyzický charakter a součástí jeho definice je stanovení jeho hranic. Takto vymezený region může poskytnout historikovi základní badatelské východisko.³²
2. Moderní regiony mají shora daný institucionalizovaný charakter, lze je proto vymezit i na politické, administrativní a hospodářské úrovni (lze tedy sledovat politická rozhodnutí, která vývoj daného prostoru určují).³³
3. Regiony jsou prostorem sociálním, který má svou identitu, jež se utváří především na základě sociálních a kulturních interakcí a v rámci historických procesů. Tyto interakce a procesy jsou obyvatelům daného prostoru do různé míry společné a obyvatelé prostoru se s ním do různé míry ztotožňují, čímž prostoru dodávají jeho identitu.
4. Regiony mají svou starší či mladší minulost, historičta je proto jejich nedílným definičním kritériem.

Uvedené roviny definice jsou spíše rámcově naznačené. Díky evidentním mezioborovým přesahům pojmu „region“ však poskytují dostatečné množství badatelských východisek, tedy způsobů, jak lze tyto roviny promítnout do historického vývoje.

Na závěr se snad nabízí konstatovat, že ačkoliv se pojem „region“ jeví na první pohled jako zcela jasný a srozumitelný, dokáže být ve své definici možná až nečekaně komplikovaný. Nespornou výhodou regionálního přístupu k dějinám ale je, že přináší nový pohled na známé i neznámé události, že nabízí neotřelé perspektivy a možnost diverzifikovat měřítka srovnávání. Domnívám se, že spíše než na hledání přesné definice tohoto pojmu by se historiografie měla zaměřit na objasnění dalších východisek a cest, které tento metodologický koncept díky svému mezioborovému přesahu nabízí a které mohou přinést obohacení historickému bádání.

³² Zde jde především o geografická kritéria (rozloha, počet obyvatel, přírodní charakter), která zdůrazňuje zejména výše citovaný Anssi Paasi.

³³ Zde mám na mysli regiony, jak s nimi v současnosti operuje Evropská unie.

APPLICATION OF THE SPATIAL CATEGORY REGION: THE CASE OF THE VYSOČINA REGION

Summary

The aim of this study is to show the roots of the term “region”, its usage in geography, sociology and history as well as to point to the main concepts of region in these disciplines that can be useful and innovative in historical analysis. The search for the definition of region is somehow difficult, so it is necessary to look on other disciplines of social sciences. The author has chosen some of the important authorities, such as Henri Lefebvre, Pierre Bourdieu, Anssi Paasi, Miroslav Hroch and Hans-Heinrich Nolte. He claims their approaches to the region can be well combined and used and they can open new topics and new looks on history.

The article attempts to apply theoretical concepts on the example of Vysočina. Vysočina as region can be described as a geographical region as well as historical or sociological region. Thanks to this, the case of Vysočina provides a wide scale of possible definition of the region. The example of Vysočina shows how all the important concepts of region can be applied in particular historical settings.